

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

**ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY AFTER AL-FARABI**

**«ҚАЗАҚ ТІЛІ ЖӘНЕ ЖАЛПЫ ТҮРКЛІК КЕҢІСТІК: ЖЕТІСТІКТЕРІ
МЕН БОЛАШАҒЫ» атты халықаралық ғылыми-теориялық
конференция**

Алматы, 24-25 сәуір 2014 жыл

**Международная научно-теоретическая конференция
«КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК И ОБЩЕТЮРКСКОЕ ПРОСТРАНСТВО:
ПЕРСПЕКТИВЫ И БУДУЩЕЕ»**

Алматы, 24-25 апреля 2014 года

**International scientifically-theoretical conference
«KAZAKH LANGUAGE AND COMMON TURKIC SPACE: PROSPECTS
AND FUTURE»**

Almaty, 24-25 April 2014

<i>Альмурзина Г.М.</i> Совершенствование профессионально-коммуникативной компетенции на казахском языке на поствузовском этапе	244
<i>Ахметқалиева Л.Ж.</i> Мезгіл мәндегі үстеулердің функционалды-семантикалық өрісте көрініс табуы	247
<i>Әлкебаева Д.</i> Функционалды стильдердегі сөйлем түрлерінің стилистикалық ерекшеліктері	249
<i>Әлкебаева Д. Жүнісова А.</i> Функционалды грамматика: ұғымдық категориялардың теориялық негіздері	244
<i>Әлкебаева Д. Жүнісова А.</i> Функционалды семантикалық өріс теориясындағы уақыт пен кеңістік категориялары	247
<i>Әміров Ә.Ж.</i> Термин жасау барысында қолданылатын кейбір әдіс-тәсілдер	251
<i>Бакиева Ә.К., Байбатанова Ф.І.</i> Қазақ тілін кәсіби бағытта оқытудың өзекті мәселелері	256
<i>Балғабаяева Ә.</i> М.Әуезовтің Абай жолы роман-эпопеясындағы түстердің функционалдылығы мен функционалды – семантикалық өріс құруы	260
<i>Гу Джи Юн.</i> Тыңдау техникаларының диалог құрудағы тиімділігі	264
<i>Ермақашева Э.</i> Абай қарасөздеріндегі ойталқыны тілдік құрылымына қарай талдау	267
<i>Ескермесова Г.А.</i> Тұрлаусыз мүшелердің сөйлемді жайылмаландыру функциясы	272
<i>Жамбылқызы М., Рахимбаева Р.М., Ибраимова Э.Б.</i> Ағылшын тілі сабағында студенттердің сөйлеу тілінің белсенділігін арттыруда ойын элементтерін тиімді пайдалану	276
<i>Жұбаева О.</i> Грамматикалық концептосфера – тілдік сананың ажырамас бөлшегі	281
<i>Кенжеқанова Қ.К.</i> Газет мәтінінде прагматикалық функцияның берілуі	286
<i>Мамаева М.Қ.</i> Тест тапсырмаларының формасы және оны оқу үдерісінде қолдану	290
<i>Маселова К.М., Байбатанова Ф.И.</i> Экономика факультетінің орыс топтарында оқытын студенттерге кәсіби лексиканы меңгертудің әр түрлі тәсілдері	294
<i>Мешімбаева Б.Ш., Есімжанова Г.Т.</i> Кәсіби орыс тілін мамандыққа сәйкес мәтіндер негізінде оқыту	300
<i>Нуржанова Г.К.</i> Қазақ тілі пәнін оқытудың озық технологиялары	303
<i>Райымқұлова Қ.</i> Оқыту технологияларының негізгі ерекшеліктері	306
<i>Сакенова Б.И.</i> Жеткіншек ұрпақты азаматтыққа және отансүйгіштікке тәрбиелеу мәселесіндегі қазіргі көзқарастар	311
<i>Скаков А.М.</i> Жаңа ұрпақты әскери – патриоттық тәрбиелеу	316
<i>Сүйінбаев О.</i> Функционалды грамматиканың зерттеу бағыттары (ішкі теориялық мәселелері)	320
<i>Түсіпқалиева Р.Қ., Иманқұлова С.М.</i> Студенттердің жеке тұлғалық белсенділігін артыру	324
<i>Хасанов Ф.Қ.</i> Коннотаттық семалардың грамматикалық тәсілдермен жасалуы	326
<i>Жусанбаева С.</i> Тест және тест тапсырмаларының мазмұны	331

лексика-грамматикалық (семантикалық-грамматикалық) сипатын айқындай алатын мағыналық, тұлғалық белгісі болуға тиіс. Міне, осындай грамматикалық мағыналар жиынтығы мен олардың грамматикалық амал-тәсілдері я парадигмалық тұлғалар (формалар) арқылы беріліп, бірлікте тұруын грамматикалық категория деп тануға болады [3, 500-б.].

Грамматикалық категориялауда тілдің онтологиясы көрінеді, яғни тілге тиіс категорияларға жіктеледі. Бұл тілдің семиологиялық жүйе ретінде қолданылуына негіз болады. Тілдегі категориялар тілді жүйе ретінде және әрекет ретінде сипаттайды. Сол арқылы грамматикалық категориялау динамикалы, процессуалды зерделеу сипатына ие болады. Ол қандай да бір сөздің тілдік категорияға, яғни сөздердің грамматикалық немесе лексика-грамматикалық тобына қатысын айқындап қана қоймайды, сонымен қатар осы категориясына тән, сөздің нақты семиотикалық қызметін де көрсетеді.

Сонымен, профессор С.Исаевтың когнитивті бағыттағы еңбектерінде грамматикалық категориялар мен көрсеткіштер түрінде көрініс тапқан морфология деңгейіндегі білімдер айқындалған. Ғалым еңбектері морфологияның тіл жүйесіндегі орнын айқындауға морфологиялық категориялардың тұрпат және мазмұн межесін тануға мүмкіндік беріп, тілді түрлі қырынан (құрылымдық, функционалды) зерттеп, қалыптасқан тұжырымдарға жаңаша сипаттауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда морфология теориясының дамуы ондағы когнитивті үдерістерді талдауды қажет етіп отыр. Сол себепті когнитивтік бағыттағы зерттеулерде таңдау тұжырымдарын негізге ала отырып, тілдегі білімнің көрінісін сипаттауға бағытталған ізденістер жанданып келеді. Сол арқылы морфологиялық категориялар мен тұлғалардың тілішілік сипатын айқындап, концептуалды мазмұнның тілдегі репрезентациялық морфологиялық бірліктердің орны мен қызметіне ерекше мән берілуде. Осыған орай когнитивті бағыттағы зерттеулер үшін профессор С.Исаев еңбектерінің орны зор.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Байтұрсынұлы А. Ақ жол: өлеңдер мен тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
2. Исаев С. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 624 б.
3. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002. – 783 б.
4. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 581 б.

ГАЗЕТ МӘТІНІНДЕ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ФУНКЦИЯНЫҢ БЕРІЛУІ

*Кенжеқанова Қ.К., ҚазҰУ-нің PhD докторанты,
Алматы, Қазақстан.*

Тірек сөздер: коммуникативтік мақсат, коммуникативтік сапа, адресант-мәтін-адресант факторы, прагматикалық функция, пресуппозициялық ерекшелік.

Резюме

В данной статье затрагивается тема прагматического исследования. Выделяются и описываются характерные особенности текста газет и особое внимание уделено тому,

язык газет обладает прагматической функцией. Обосновывается мысль о том, что коммуникативная цель осуществляется при помощи фактора адресант-текст-адресат.

Жалпы прагматика сөзі грек тілінен аударғанда іс-әрекет деген мағына береді [1, 389]. Қазіргі тіл біліміндегі прагматикалық зерттеулер 1930жылдардағы Ч.У.Моррис еңбектерімен байланысты. Прагматика — семантика мен тіл біліміндегі тілдік танбалардың қызметін зерттейтін тіл білімнің саласы. Тілдің прагматикалық функциясын тілдің когнитивтік функциясымен байланыстыра зерттеу – тиімді бағыттардың бірі болып табылады. Тілдің прагматикалық функциясының берілу жолдары анықтау және оны интерпретациялау тілдің когнитивті және прагматикалық функциясына сүйенеді. Прагмалингвистика қарым-қатынас іс-әрекеті туралы ғылым саласы болғандықтан, тілдің барлық аспектілерінің қызметіне тікелей қатыса алады.

Қазіргі таңда газет тілі мен мәтіні әртүрлі аспектілерде зерттелуде. Қазақ баспасөзі біріншіден, тарихи даму және терминология тұрғысынан зерттеліп, екіншіден, тілдік тұрғыда, ал үшіншіден, газеттің қатысымдық және қолданбалы қызметі жөнінен зерттеліп келеді, ал соңғы жылдары газет тілі мен мәтіні прагматикалық аспектіде зерттеліп отыр. Өйткені қазіргі тіл біліміндегі антропоэзектілік бізден осыны талап етіп отыр. Бұл салада елеулі еңбектер қатарына келесідей ғалым-зерттеушілердің еңбектері негіз болып отыр: В.Момынованың канд. диссертациясы Қазақ газетіндегі қоғамдық-саяси лексикасы, К.О.Есенованың канд. диссертациясы Қазіргі қазақ медиа-мәтінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде), А.Т.Ашированың канд. диссертациясы Газет мақалалары тақырыптарының синтаксистік құрылымы, Н.Ж.Даулеткерееваның канд. диссертациясы Қазақ баспасөзіндегі қайталамалардың мәні (2008-2009жылдар), Ф.З.Жақсыбаеваның канд. диссертациясы Газет мәтінінің прагматикалық функциясы (қазақ тілінде шығатын газет материалдары бойынша), М.Ш. Жұмағұлованың канд. диссертациясы Газеті публицистика мәніндегі эвфемизмдер, Р.Р.Тұяқбаеваның канд. диссертациясы Қазақ баспасөзінің лексикасы мен фразеологиясы және т.б. зерттеулер.

Газет мәтінің прагматикалық функциясын зерттеу барысында зерттеуші тілдің, қоғамдық, әлеуметтік құбылыстардың әсерін назарға алуға тиіс. Бұлардың бәрі прагматикалық функцияның берілуіне өз ықпалын тигізеді және бұл ықпал әртүрлі тілдік бірліктер мен амалдар арқылы газет мәтінінде көрініс табады. Қазіргі таңда әрбір газет мәтіні прагматикалық мақсатқа жету үшін адресат (тыңдаушы, оқырман) – адресант (беруші) факторын, оның аялық білімін, көзқарасы мен экстралингвистикалық факторларды есепке ала отырып, ықпал етуі адам факторын, яғни антропоэзектіліктің көрінісі болып табылады. Яғни прагматикалық мақсатқа жету үшін адам факторы негізгі рөл болып табылады. Осыған орай газет мәтінінің прагматикалық функциясын анықтауда адресант – мәтін – адресат факторы өзінің маңыздылығымен ерекшеленеді. Бұлардың бәрі баспасөз тілі мен мәтінінің прагматикалық функциясын айқындауға үлкен рөл атқарады.

Мерзімді баспасөздерде оқырманды сендіру мақсаты алдыңғы кезекте тұрады. Адресанттың ықыласын, көзқарасын, пікірін, психологиялық жағдайын, мінез-құлқын түсіну адресанттың адресаттың бағалауы, оның айтып тұрған хабарға көзқарасын, хабар маңыздылығын көрсетеді. Тілдік амалдар мен бірліктер, оның ерекшеліктері тілдік бірліктердің сана сезіміне, іс-әрекетіне әсер ету мақсаты тұрғысынан қарастырады. Бүгінде адресанттың сендіруші, тәрбиелеуші, үгіт-насихат жүргізуші, бағыт беруші, идеология қалыптастырушы сияқты сан-алуан қызметтерді атқарады. Сондықтан да

прагмалингвистикада тіл коммуниканттардың іс-әрекетіне әсер ету құралы ретінде қарастырылуы заңды деп түсінеміз.

Ғылыми-зерттеушілер арасында тілдің семантикалық функциясы мен прагматикалық функция мәселелері жөнінде әртүрлі ой-пікірлер бар. Осы орайда И.Г.Жоламанованың мына пікіріне ... если семантические функции являются понятийными, отражающими категории устройства физического, внесоциального мира, такие как время, пространства существования (бытийность), то прагматические функции является социально обусловленными, отражающими категории социального устройства мира, коммуникативных отношений между людьми [3,12] біз толыққанды қосыламыз.

Семантика мен прагматика өзара тығыз байланысты тіл білімінің саласы. Бұл мәселе бойынша семиотикалық зерттеулердің негізін салушы Ч.У.Морристің еңбектерінің ролі айрықша. Ч.Морристің зерттеулері бойынша семиотикада үш түрлі сала ерекшеленеді: біріншіден, ол семиотиканы таңбалардың объектіге қатынасын зерттейтін семантика, екіншіден, таңбалардың өзара қарым-қатынасын зерттейтін синтактика және үшіншіден, сөйлеушілердің таңбаларға қатынасын зерттейтін прагматика деп бөлген. Кейінірек Ч.Моррис прагматика аясына таңбалардың шығу тегінің биологиялық, психологиялық және қоғамдық аспектілердің қолданысы мен олардың әсері туралы сөз қозғайды. Таңбалардың бір-біріне қатынасы синтактика (немесе синтаксис) көлемінде зерттеледі. Яғни Ч.У.Морристің пайымдауынша, семантика – таңба – референт арасындағы, прагматика – таңба – пайдаланушы арасындағы байланысты зерттейді дейді. Баспасөз мәтінінің тілдік және прагматикалық ерекшеліктерінің бірі болып табылады.

Газет мәтінінің келесі бір тілдік ерекшелігі – сөйлеудің пресуппозициялық ерекшелігі. Пресуппозиция – сөйлеушінің әңгімелесуші адамның жалпы білімін сөйлеу кезіндегі көзқарасы мен психикалық жағдайын бағалау. Пресуппозицияны прагматикалық тұрғыдан қарайтын болсақ, прагматикалық пресуппозиция оқырманға жасырын түрде әсер ету, ықпал ету функциясын атқарады. Тілдік материал экстралингвистикалық ерекшелікке ие болып, оқырман тарапынан дұрыс интерпретациялауды талап етеді. Адресанттың газет мәтінін дұрыс түсінуі, адресанттың мақсатының жүзеге асуы және коммуникативтік мақсатқа жетуінің бәрі коммуникативтік сапаны көрсетеді. Коммуникативтік сапа адресат–мәтін–адресант триадасының сапалы түрде айқындалуының және прагматикалық функцияның жүзеге асуымен қол жеткізіледі. Коммуникативтік сапа орнаған кезде ғана адресанттың прагматикасы толыққанды жүзеге асады деп пайымдай аламыз. Яғни адресат газет тілшісінен прагматикалық шеберлікті талап етеді. Ол оқырманды ақпаратымен хабарлай отырып, оқырман бойына бір көзқарасты қалыптастырады. Қазіргі уақытта, баспасөздің ықпал ету аясы кеңейіп отыр. Ол тек қана оқырманға ғана әсер етіп қоймай, сол оқырман қауымына, белгілі бір оқиғалар барысына да ықпал ету қабілетіне ие болып отыр. Сондықтан да прагматика әу бастан риторикамен байланысты болуының себебі осыдан болар.

Газет тілінің тағы бір ерекшелігін анықтау кезінде тірек болатын зерттеу ол баспасөз мәтінін лингвомәдениеттану аспектісінде қарастыру. Кейбір жағдайларда адресат адресанттың мақсатын, айтайын деген ойын толыққанды түсінбей қалатын кездер болады. Бұл көбінесе шетелдік оқырмандарға тән. Мұның себебі адресат пен адресант білім деңгейінің сәйкес болмауы. Ал лингвомәдениеттану дегеніміз не? Лингвомәдениеттану ғылымының теориялық және әдістемелік жолын сүрлеуші ғалым В.В.Воробьев лингвомәдениеттануға мынадай анықтама береді: Лингвокультурология – комплексная научная дисциплина синтезирующего типа, изучающая взаимосвязь и взаимодействие

культуры и языка в его функционировании и отражающая этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового (культурного) содержания при помощи системных методов с ориентацией на современные приоритеты и культурные установления (система норм и общечеловеческих ценностей) [4:37].

Лингвомәдениеттанудың негізгі мақсаты – ұлттық болмыстың тілдегі көрінісін, халықтың танымдық, рухани болмысын, мәдениетін, тіл мәдениетін, танымы мен талғамын, мінезі мен санасын, дәстүрі мен салтын таныту. Әр тіл – тіл мен ұлт тарихын, дәстүрі мен даналығын, мінезі мен санасын, кәсібі мен салтын, төл мәдениетін сақтаған таңбалық жүйе. Осы таңбалар жүйесі тіл қолданысына түскенде, олардың этномәдени мазмұны коммуникативті-прагматикалық сипат алып, прагматикалық құралға айналдырады. Қазіргі баспасөз тілінде мәдени лексика көптеп кездеседі. Себебі қазіргі тілшілердің алдына қойған мақсаты, прагматикасы – осы мәдени лексикалар арқылы ұлттық сипатты, ұлттық рухты, ұлттық сананы бұқара халыққа эмоционалды-экспрессивті тілдік құралдар арқылы жеткізу, халық рухын асқақтататын мақалалар жазу.

Сонымен, қорытындылай келе, тілдің прагматикалық функциясының жүзеге асуы түрлі экстралингвистикалық факторларға байланысты болатыны айтылды. Газет мәтінін прагматикалық аспектіде қарағанда адресат факторының ерекшелігі айқындалды. Қазіргі таңда бәсекелестіктің, сұраныстың маңызы айтарлықтай болғандықтан, тілші адресатқа ықпал етудің түрлі жолдарын қарастырып, оны өз кезегінде прагматикалыққа жету үшін шеберлікпен қолдана білуі шарт. Баспасөз тілінің прагматикалық бағытта өсіп-өнуіне әсер ететін фактор – қоғамдық-әлеуметтік құбылыстар. Қоғамдық-әлеуметтік, экономикалық құбылыстар БАҚ беттерінде көрініс тауып, баспасөз тілінің прагматикасын анықтайды. Жазбаша коммуникативтік актінің нәтижесі коммуникативтік сапа орнаған кезде ғана жүзеге асады. Коммуникативтік сапа мен коммуникативтік мақсат өзара байланыста жүретін ұғымдар. Газет тілшісінің ең басты мақсаты – объект газет тілшісінің түпкі мақсатын анық түсінуіне қол жеткізу. Қорыта келгенде, коммуникативтік мақсат пен прагматикалық функция мәселелерін бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Прагматикалық функцияны зерттеуде прагматикалық пресуппозиция, адресант, адресат, коммуникативтік мақсат, коммуникативтік сапа, баспасөз лексикаларының берілуінің маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Арутюнова Н.Д. Прагматика // Лингвистический-энциклопедический словарь. / Под редакцией В.Н.Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. -390 С.
2. Моррис Ч.У. Основания теории знаков// Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – 63 с.
3. Жоламанова И.Г. Коммуникативно-семантические группы в разноструктурных языках. Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Алматы, 1992. – 32с.
- 4.Воробьев В. Лингвокультурология. – М.: Издательство Российского Университета дружбы народов, 2008. – 340 с.
5. Момынова Б.К. Қазақ газетіндегі қоғамдық-саяси лексикасы. Фил.ғыл.канд. диссертациясы. – Алматы, 1992. -131б.
6. Есенова Қ.Ө. Қазіргі қазақ медиа-мәтінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде). Фил.ғыл.канд. диссертациясы. – Алматы, 2007. -135б.
7. Аширова А.Т. Газет мақалалары тақырыптарының синтаксистік құрылымы. Фил.ғыл.канд. диссертациясы. – Алматы, 2009. -120б.